

Loogika ja pragmaatilisus õigusloomes

Dr Uno Mereste (RiTo 3), Riigikogu liige, Reformierakond, Eesti Teaduste Akadeemia akadeemik

Loogika eiramist ei saa ühelgi alal lugeda asjatundlikkuse tunnuseks!

Viimastel aastatel on üha sagedamini esinetud Riigikogus seaduseelnõude arutlemisel väidetega, et see või teine eelnõu säte võivat ju olla selges loogikalises vastuolus tegelikkusega, sama eelnõu mõne teise või mõne varem kehtiva seaduse sättega, ent kui asja vaadata pragmaatilisest seisukohast, siis olevat kõik korras ja teisiti ei saavatki olla (!!!).

"Puhtpragmaatilise" käsituse seadustamist peetakse selliste avaldustega esinejate poolt seejuures reeglina palju tähtsamaks ja kaalukamaks taotluseks kui loogikavigade vältimist. Võrreldes ainuõigeks peetavate pragmaatiliste seisukohtadega, nimetatakse loogikaliselt laitmatuid lahendeid tavaliselt teatava alavääristava tooniga "formaalloogilisteks" ja antakse mõista, et asjatundlikud ja arukad inimesed formaalset loogikat ei arvesta. Pragmaatilisest lähenemisviisist on tehtud sel viisil moemõiste – kui oma seisukohti üldarusaadavalt põhjendada ei osata või ei taheta, siis väidetakse, et küsimust "puhtpragmaatiliselt" käsitledes tulevat see lahendada just nii.

1. Formaalse loogika eiramine ja postsovetlik mõtlemisviis

Kes loogikat ja nn pragmaatilisi lahendeid vastandavate sõnavõttudega tavaliselt esinevad, on asjast huvitatul võimalik kindlaks teha Riigikogu täiskogu stenogrammide ja komisjonide protokolle lehitsedes. Käesoleva kirjutise eesmärgiks pole seatud ühegi isiku, veel vähem mõne erakonna kritiseerimist. Seepärast pole püütud pragmaatilise lähenemisviisi ainuõigsuse teesist lähtujaid üles lugeda. Taotletakse ainult nähtuse kui sellise analüüsimist ja hindamist euroopaliku mõtlemiskultuuri seisukohalt.

Et aga hajutada võimalikke vastuväiteid, nagu poleks ülalkirjeldatud probleem aktuaalne või nagu oleks see sulepeast välja imetud, olgu lubatud esitada siiski üks, autori arvates küllaltki kõnekas näide. Eelmise aasta 15. septembril esines õiguskantsleri kandidaat Priit Kama ühel Riigikogus peetud koosolekul oma programmi tutvustava ettekandega. Lähtudes sellest, et õiguskantsler peab olema suuteline langetama iseseisvaid ja vahel ka ebapopulaarseid otsuseid, milles ei tohi olla loogikavigu, esitati talle järgmine küsimus:

"Oletagem, et teile on esitatud kaks lauset, millest üks kõlab *Kõiki eraõiguslikke lepinguid TULEB reguleerida võlaõiguse raames (lause 1) ja teine Kõiki eraõiguslikke lepinguid EI TULE reguleerida võlaõiguse raames (lause 2)*. Kas te näete nende lausete vahel vastuolu ja kui näete, siis kumb neist on teie kui eraõiguse asjatundja seisukohalt õige, kumb väär?"

Õiguskantsleri kandidaat tõdes, et kui neid lauseid vaadata formaalse loogika seisukohalt, siis on teatav vastuolu olemas, ent kui läheneda küsimusele pragmaatiliselt, siis mingisugust vastuolu ei ole. Edasises kaitses ta esimeses lauses avaldatud seisukohta. Süvenemata siin probleemi sisse¹, võime sedastada formaalse loogika ja pragmaatika selget vastandamist,

samuti pragmaatilise lähenemisviisi eelistamist loogikalisele, nagu seda probleemi püstitamisel kirjeldati.

Õiguskantsleri kandidaadi seisukohtade lähemal analüüsil peatutakse artikli 6. allosas. Õigluse mõttes olgu aga siiski juba siin rõhutatud, et P. Kama mõtteviisis pole midagi ainult temale omast, mille pärast teda isiklikult kritiseerida. Selline lähenemine on praegu võrdlemisi üldine ja täpselt samuti oleks vastanud arvatavasti ka mitmed teised temaga samalaadse haridustee läbinud inimesed, olenemata vanusest. Selles mõttes on väga paljuütlev tõsiasi, et pärast P. Kama esinemist toimunud arutelul avaldas enamik koosolekul osalejaid arvamust, et ta vastas esitatud küsimusele täiesti õigesti (!). Üks koosolekul osaleja arvas isegi, et vastus oli õige, ent küsimus oli rumalasti esitatud – niisuguseid küsimusi ei tohiks esitada!

Praegu moeasjaks kujuneda ähvardav formaalse loogika eiramisega eputamine on Vene okupatsiooni ajal toimunud rahva teadvuse ideoloogilise töötlemise tüüpilisi järelmõjusid. Kommunismiehitamise ürituse ebareaalsus oli eestlaste enamusele algusest peale selge. Sellesse ei uskunud ka paljud need, kes selle õpetuse levitamiseks oma igapäevast leiba teenisid, nagu marksismi-leninismi, "teadusliku" kommunismi ja parteiajaloo lektorid, muust rahvast rääkimata. Ent üht-teist nende ebateaduslike ja demagoogiliste õpetuste vahendusel rahvasse sisendada tahetud mõtteviisist on siiski paljude inimeste alateadvusse juurdunud. Mitmetesse puhtideoloogilistesse eelarvamustesse suhtutakse endale sellest aru andmata, nagu õpinguaastail omandatud objektiivsetesse teadmistesse ja oma hariduse täisväärtuslikesse elementidesse, ehkki nad seda ei ole.

Probleem aastakümneid kestnud kommunismimeelse ideoloogilise ajupesu järelmõjudest on õige mitmetahuline. Eelarvamuslik suhtumine formaalsesse loogikasse on selle probleemi üks ja kindlasti mitte kõige olulisem tahk. Ometi on sellel olnud teatav ebasoovitav ja praegu suurenda ähvardav mõju muuseas ka taasiseseisvunud Eesti õigusloomes.²

2. Formaalne loogika on klassikaline ehk traditsiooniline teaduslik loogika

Loogika on teadus õigest mõtlemisest, selle vormidest ja struktuuridest. Sama sõnaga väljendatakse ka tegelikkusenähtuste toimumise ranget korra- ja seaduspärasust (sündmuste loogika) ja samasugust korra- ja seaduspärasust neist nähtustest õigesti mõtlemises (arutlusloogika, mõtlemisloogika).³

Terminit formaalne loogika kasutatakse juba sajandeid kas kogu teadusliku loogika kohta (a) või loogikateaduse osa kohta, mis käsitleb mõistete, otsustuste ehk väidete, järelduste, tõestuste jms struktuuri (b).⁴ Teaduses juurdunud tava kohaselt vaadeldakse formaalset loogikat juba pikemat aega koosnevana kahest osast: 1) traditsioonilisest loogikast ja 2) matemaatilisest loogikast.⁵

Võrreldes matemaatilise loogika kui suhteliselt noorema loogikateaduse osaga, on traditsioonilist loogikat nimetatud ka klassikaliseks loogikaks. Et matemaatilises loogikas kasutatakse nn lausearvutuse ehk lausealgebra raames arutluskäikude formaliseerimiseks palju sümboleid, on teinekord mõistetud formaalse loogika all ka eeskätt matemaatilist

loogikat, mida on nimetatud ka sümbolloogikaks. Sisulisi erinevusi traditsioonilise ja matemaatilise loogika vahel ei ole. Erinevused väljenduvad ainult kirjutamisviisis – rohke sümbolite kasutamine võimaldab matemaatilises loogikas arutluskäike lühemalt ja ülevaatlikumalt kirjutada ja seega keerukate tõestuste õigsust hõlpsamalt kontrollida. Matemaatilist loogikat kasutatakse tavaliselt täppisteaduslike teooriate analüüsimiseks, seega n-ö teisel tasandil kui tavalist ehk traditsioonilist loogikat.

"Tänapäeval käsitatakse loogikat peaaegu eranditult kui formaalset loogikat," väidetakse Brockhausi entsüklopeedia uusimas, 1996. aasta väljaandes.⁶

Kasutatagu terminit formaalne loogika mis tahes eelnimetatud viisil piiritletuna, ei ole selle mõistega euroopalikus mõtlemiskultuuris seotud midagi alavääristavat või sellist, mis vihjaks sellele, et õiges mõtlemises oleks lubatud loogikareeglitest hälbida, veel vähem sellele, et loogikareegleid ei tuleks arvestada ja peaks juhinduma mingisugustest muudest reeglitest. Vastupidi – iga hälbimine traditsioonilise ehk formaalse loogika reeglitest tähendab hälbimist õige mõtlemise radadelt, seega vigast mõtlemist ja lõpptulemusena väärale järeldusele jõudmist.

Traditsioonilise ehk formaalse loogika süsteemis on eriline tähtsus neljal mõtlemisseadusel. Need on: 1) samasusseadus – iga mõiste või väide peab jääma ühe arutluse raames iseendaga identseks; 2) vasturääkivuse lubamatuse seadus – ühe ja sama objekti kohta ei tohi ühes arutluses midagi korruga jaatada ja eitada; 3) välistatud kolmanda seadus – kahest teineteisele vasturääkivast väitest on alati üks tõene ja teine väär; 4) küllaldase aluse seadus – iga väide vajab tõestamist mingi teise väitega, mille õigsus on kontrollitud.⁷

3. Kust pärineb formaalse loogika alavääristamine?

Kujutlus, et traditsioonilise ehk formaalse loogika reeglid ei taga looduses ja ühiskonnas toimuvate sündmuste käsitlemise õigsust, sai alguse G. F. Hegelist, kes nimetas oma õpetust "kõigi loodus- ja vaimunähtuste" arengust dialektiliseks loogikaks. Hegeli dialektiline loogika ei käsitlenud mõtlemise seaduspärasusi kui niisuguseid, vaid looduse ja ühiskonna arengut, seega hoopis midagi muud kui klassikaline loogika. Paljud loogikud on arvamusel, et Hegel ei käsitanud loogika sisu ja funktsioone õigesti. Ta lõi oma dialektilise loogika vastukaaluks mitte tõelisele, vaid üksnes oma ettekujutustes eksisteerivale loogikale.

Dialektilise loogikaga on opereerinud hiljem marksistid, kes andsid sellele hoopis teise tähenduse kui Hegel. Nad käsitasid seda marksistliku filosoofia lahutamatu koostisosana. Viimasest Vene ajal Eestis väljaantud filosoofialeksikonist võib lugeda, et dialektiline loogika "on võimalik ainult dialektilismaterialistliku meetodi baasil ja on selle meetodi konkretiseering".⁸

Et traditsioonilise loogika eiramisele kutsuks keegi Riigikogus esinejatest üles sihilikult marksistlik-leninlikest veendumustest lähtudes, on praegusoludes suhteliselt väheusutav. Tõenäosem on, et seda tehakse oma Vene ajal omandatud hariduse tõttu lihtsast mõtlemisinertsist – korratakse järelemõtlematult kunagi nn punaste ainete eksamiteks päheõpitud fraase. Miks alles viimastel aastatel ülikooli lõpetanud juristid, kes pole olnud

sunnitud marksistlikku filosoofiat tuupima, kalduvad traditsioonilist teaduslikku loogikat eirama alaväärstavate vihjetega sellele, et see olevat formaalne, nõuab eraldi selgitamist. Eeldatavasti pole õppetööd meie õigusteaduskondades veel suudetud vajalikul määral ümber korraldada ja on õppejõude, kes juurutavad ise sellest endale aru andmata nõukogulikke mõttemalle.⁹

Suhtutagu nõukogude–venelike ideoloogiliste mõttetrafarettide kasutamisse kuidas tahes, kasulik on teada, et formaalse loogika alaväärstamine kuulub Nõukogude Liidu ajaloo algperioodi, suures osas nn proletkuldilise¹⁰ aega. Kuni neljakümnendate aastateni püüdsid mõned ülipüüdlilikud kommunismiehitamise ideoloogid seletada, et formaalse loogika mõtlemisseadused on mitte ainult vananenud, vaid alati väärad olnud. Formaalne loogika olnud kodanlaste kaval vandenõu proletariaadi vastu – tuntud väide, mida on hiljem kasutatud ka näiteks küberneetika, süsteemiteooria ja mitmete teiste uute teaduste kohta.

Sõjakäiku formaalse loogika usaldatavuse vastu arendati kindla poliitilise eesmärgiga õigustada kommunistliku partei demagoogilist ja mõistusevastaselt julma poliitikat. Käesolevate ridade kirjutaja mäletab, kuidas neljakümnendate aastate lõpul seletati ülikoolis formaalse loogika mõtlemisseaduste ebaõigsust (lektor Leo Aisenstadt¹¹). Maailma kõige paremas ja demokraatlikumas, stalinlikus konstitutsioonis on deklareeritud kõigi inimeste sõna- ja trükivabadus. Formaalse loogika mõistete samasuse seaduse järgi tuleks välja, et seda vabadust peaks kohaldama kõigi inimeste suhtes. See oleks aga proletariaadi diktatuuri oludes mõeldamatu (!), sest rahvaenlased hakkaksid seda kasutama oma huvides. Nad hakkaksid kommunistlikku parteid ja selle poliitikat alatult laimama, millest võiks kommunismi ehitamise üritusele olla ainult kahju. Selles avaldub formaalse loogika kodanlik ja kahjulik olemus, mis marksismi kui ainuõige maailmavaate võiduga on lõplikult paljastatud. Marksistlikus dialektilises loogikas, ainsas õiges loogikas aga mõistete samasuse seadus ei kehti. Lausetes, milles räägitakse kommunistlikule parteile ustavate inimeste sõna- ja trükivabadusest, on see ühes, potentsiaalsetest rahvaenlastest kõnelevates lausetes aga hoopis teises tähenduses!!!

Analoogiliselt andis põhjendada, et kõigi rahvaste sõpruse taotlemine ja mõnede rahvaste mahatapmine või väljasuretamine ei ole omavahel mingis dialektilisloogilises vastuolus ja palju muudki, ühesõnaga kõike, mida kommunistlikul parteil oli oma tegevuses vaja põhjendada.

Pärast Stalini surma muutusid traditsioonilise ja dialektilise loogika seda laadi ja niivõrd avameelsed vastandused siiski haruldaseks. Filosoofilises kirjanduses juurdus seisukoht, et formaalne loogika ja dialektiline loogika ei ole vastandid. 1985. aastal kirjutati juba, et "Dialektiline loogika ei heida kõrvale formaalset loogikat, vaid üksnes võimaldab täpsustada formaalse loogika piire ja osatähtsust..."¹² Mõned autorid seletasid, et dialektiline loogika hõlmavat kogu formaalset loogikat; dialektiline loogika tunnustavat muuseas kõigi mõtlemisseaduste ja muude formaalse loogika reeglite kehtivust, ent rakendavat neid järjekindlalt parteiliselt klassipositsioonilt (!).

Hoolimata formaalse loogika just nagu tunnustamisest, põhines inimeste nn ideoloogiline kasvatustöö NSV Liidus nagu ennegi jämedal demagoogial ehk nn marksistliku dialektilise

loogika rakendustel. Kuni režiimi viimaste päevadeni seletati näiteks, et nõukogude valimised, kus partei näpunäitel on üles seatud ainult üks kandidaat, olevat maailma kõige vabamad ja demokraatlikumad valimised. Riikides, kus valimistel kandideerib mitu kandidaati, polevat valimised ei vabad ega demokraatlikud, need olevat naljategemine töötava rahva üle jne. Jms.

4. Nii pragmaatika kui pragmatism rakendavad formaalset loogikat

Väited, et seaduste sõnastamisel polevat oluline juhinduda formaalsest loogikast, vaid kõik tekkivad probleemid tulevat lahendada pragmaatiliselt, põhinevad veendumusel, nagu eksisteeriks vastandina loogikale mingi pragmaatika kui kõrgeimat järku mõtlemisõpetus. Mingit sellist teadust või mõtlemisteooriat aga ei ole olemas. Veendumus, et niisugune teadus, teooria või õpetus eksisteerib, on nn pragmaatilise lähenemisviisi reklaamijate puhas väljamõeldis.

Kõige sagedamini kasutatakse üldkeeles sõna *pragmaatiline* tähenduses "tegevuslikkuslik, tegevuslik, asjalik; asjakäigusse puutuv; sündmuste põhjusi ning järelusi selgitav".¹³ Võõrsõnade leksikoni uues parandatud väljaandes seletatakse pragmaatilist kui "ainult tulemust, kasulikkust silmas pidav, praktilist külge rõhutav; millegi praktiliseks vahendiks olev, praktiliselt rakendatav".¹⁴ Neis tähendustes pole üheski võimalik täheldada vihjet mingile loogikat välistavale mõtlemisteadusele või teooriale.

Omadussõna *pragmaatiline* arvatakse vihjavat kas pragmaatikale kui semiootika ehk märgiteaduse osale või pragmatismile kui teatud filosoofilisele suunale.¹⁵ Semiootiline pragmaatika käsitleb inimese ja tema poolt kasutatavate märkide ja märgisüsteemide vahekorra probleeme, märkidega seotud inimlikke suhtumisi, eelarvamusi, veendumusi jms. Pragmatismi nime all tuntud filosoofia väidab, et mis tahes teadmiste sisu on ette ära määratud nende kasutamise otstarbega või nende kasutamise eesmärgiga.

Ei semiootiline pragmaatika ega filosoofiline pragmatism ürita konkureerida traditsioonilise, klassikalise ehk formaalse loogikaga. Kumbki neist ei taotle mõistete, otsustuste, järeluste, tõestuste jms kohta püstitada traditsioonilisest loogikast erinevaid, veel vähem loogikalistele vastupidiseid reegleid. Nii semiootilise pragmaatika kui filosoofilise pragmatismi enda arutluskäigud püütakse ehitada üles klassikalise ehk formaalse loogika mõtlemiseseadusi rikkumata.

Millest juhendumist soovitatakse, kui rõhutatakse vajadust traditsioonilist ehk formaalset loogikat seadusloomes eirata ja lahendada küsimusi pragmaatiliselt, on seetõttu õigupoolest arusaamatu. Võib püstitada hüpoteesi, et selle väljendumismaneeri kultiveerijad ei tea isegi, mida nad täpsemalt silmas peavad või soovivad.

Kui jälgida, mida sageli korratava fraasiga "kui vaadata probleemi puhtpragmaatiliselt" katsutakse tegelikult õigustada, siis on need enamasti kas kõneleja enda või talle lähedaste inimeste grupi subjektiivsed, harjumustel ja meeldivustel põhinevad põhjendamata arvamused.

5. Formaalsel loogikal ei ole midagi tegemist pealiskaudsusega!

Nn pragmaatilise lähenemisviisi eelistamist ei saa pidada lihtsalt hariduslüngaks, see on midagi palju tõsisemat. Pragmaatilised loogikaeirajad tajuvad vähemalt tavainimese tasemel, et nende väited on loogikavigased. Seepärast nad ju loogika kehtivusele varju püüavadki heita, haarates kinni nn pragmaatilise lähenemisviisi õlekõrrest, millest loodetakse abi leida.

Tegemist on pigem väärharidusega, mis on toonud mitmete diplomeeritud juristide teadvusse kujutluse, et loogika mõtlemisseaduste järgijad ei küüni ega saagi küündida oma asjatundmise taseme poolest loogika eirajate asjatundmiseni. Alatas loogikavastaseid puhtpragmaatilisi lahendusi õigustavad tegelased näivad juhinduvat kindlast siseveendumusest, et sätete loogilisuse nõudjad esindavad vananenud vaateid ja on tegelikult pealiskaudsed formalistid, mistõttu nende väited ei vääri tähelepanu. Loogiliselt põhjendatav tuleb järelikult tagasi lükata – seda ei saa mingil juhul seadusena kehtestada, sest see saab olla ainult formaalselt õige (!) ja on seega tegelikult väär (!!).

Ettekujutus, et sõna formaalne tähendab midagi ebaõiget, halba või ebasoovitavat, on seotud nõukogulike mõtlemismallidega, mille kasutamisest ei ole kuni tänase päevani vabanenud ka paljud neist, kes arvavad ise, et nad on kõige nõukogulikuga ammu lõpparve teinud. Nad opereerivad oma mõtlemises ja ütlemises mõistega 'formaalne' just selles tähenduses, mis sellele oli omistatud kommunistide ideoloogilises propagandas.

Vene kommunistliku impeeriumi ideoloogiaaparaat üritas peaaegu kogu oma eksisteerimise aja jooksul võidelda bürokraatia ja formalismi, bürokraatide ja formalistide vastu. Formalistidena mõisteti pinnapealseid ülelibisejaid, kes tähtsustasid üleliia dokumentide suhtes esitatavaid vorminõudeid ja üldse igasuguseid formaalsusi. Bürokratismi- ja formalismivastased kampaaniad jäid tegelikus elus tagajärgedeta, sest plaani- ja käsumajanduse süsteemi funktsioneerimine eeldas tohutut bürokraatide massi ja väga paljusid formaalsusi, mida normaalmajandusega riikides ei tunta (kontrollarvud, plaanid, jaotuskavad, fondid, ostuload, orderid jms). Saatuslikumaid tagajärgi oli formalismivastastel kampaaniatel teaduse, eriti majandusteaduse vallas.

Moodsas majandusteaduses kasutatakse keeruliste majandusnähtuste sisulisel (rõhutagem: sügavalt sisulisel, mitte pealiskaudsel või vormilisel!) analüüsimisel laialdaselt mitmesuguseid matemaatilisi formaliseeringuid ja valemeid. Ajades segi mõisted 'formaliseerimine', mis tähendab eelduste loomist nähtuse sisuliseks täppisteaduslike meetoditega teostatavaks uurimiseks, ja 'formalism', mis tähendab süvenematut pinnapealsust, pandi majandusnähtuste käsitlemisel matemaatika rakendamine omal ajal kommunistliku partei ideoloogilise vande alla. Seda soodustas eriti asjaolu, et vene keeles on valem ?????? ja valemid tundusid paljudele olevat peamisi partei poolt väljajuurimisele kuulutatud ??????i kõige armastatumad instrumendid. Ligikaudu kahekümne aasta jooksul oli mis tahes matemaatiliste meetodite kasutamine majandusteaduses parteilise põlu all, tegelikult keelatud. Alles 70-ndail aastail suudeti sellest väärdõpetusest loobuda ja matemaatiliste meetodite kasutamine kuulutati mitte ainult lubatavaks, vaid ka soovitavaks.

Pika aja jooksul, mille kestel vene keeles mõtlejad pidasid kommunistliku partei tarku näpunäiteid järgides teaduslikke formaliseeringuid ühiskonnateadustes tarbetuteks või asjatundmatuteks formaalsusteks ja formalismiks, jõudis sõna formaalne omandada nähtavasti ka paljude eesti keeles mõtleivate inimeste teadvuses tähenduse 'ebasoovitav', 'lubamatult pinnapealne', 'asjatundmatu' või 'ebapädev'.

Ehkki olud on põhjalikult muutunud, kummitavad kommunistliku ideoloogia jäänused tänini paljude mitte ainult vanemate, vaid ka päris noorte teadvuses. Mille muuga seletada järjekindlust ja kirge, millega võideldakse formaalse loogika reeglite kui millegi äärmiselt ebasoovitavate, seadusandjale tarbetute või isegi seadusandjat segavate vastu? Mille muuga seletada taht demonstreerida igal võimalikul ja võimatul juhul, et juriidiline asjatundlikkus väljenduvat just nimelt selles, et ei pöörata tähelepanu formaalsele loogikale, vaid mõeldakse puhtpragmaatilisel, et formaalset loogikat peavad oluliseks ainult inimesed, kes ei ole juriidilistes küsimustes kompetentsed, või et täielik juriidiline ebakompetentsus just nimelt selles avalduvatki, et tükitakse loogiliselt mõtlema.

6. Loogikavigu ei saa maskeerida pragmaatiliselt õigeteks lahendusteks

Loogikareeglite eiramine, tehakse seda kogemata või sihilikult, omaalgatuslikult või kellegi soovitusel, tähendab haritlasele lubamatute loogikavigade tegemist, mitte midagi muud.¹⁶

Tulles tagasi õiguskantsleri kandidaadile esitatud küsimuste juurde, tuleb kõigepealt tõdeda, et laused "Kõiki eraõiguslikke lepinguid TULEB reguleerida võlaõiguse raames" (1) ja "Kõiki eraõiguslikke lepinguid EI TULE reguleerida võlaõiguse raames" (2) on täisvastandlikud ehk kontradiktorsed. Aristoteelse sõnastatud välistatud kolmanda seaduse kohaselt saab neist olla õige ainult üks.

Kui kantslerikandidaat arvas, et vaadeldavate lausete vahel on vastuolu ainult (!) formaalloogika seisukohalt vaadatuna, tegelikult (pragmaatilises käsituses!) aga vastuolu ei olevat ja et mõlemad on seega mingil määral (?) õiged, oli see jäme eksimus kõigepealt vasturääkivuse lubamatuse seaduse vastu, millele ei saa olla sellist laadi arutlustes mingit vabandust.

Loogikavigadele on iseloomulik, et sageli eksitakse korraka rohkem kui ühe mõtlemisseaduse vastu. Kui pragmaatilise lähenemisviisi eeliste jutlustajad, nagu õiguskantsleri kandidaat, peavad võimalikuks, et laused 1 ja 2 on mõlemad mingis mõttes õiged, võib see tuleneda ainult kujutlusest, et mõiste 'eraõigus' võib tähendada nende arvates ühe ja sama arutluse raames ühes lauses üht ja teises teist. Esimeses lauses ei hõlmata selliselt mõtlejate arvates mõistega 'eraõigus' perekonna- ja pärandusõigust¹⁷, teises lauses arvatakse eraõiguse hulka ka perekonna- ja pärandusõigus. Mõtlemine, mis peab võimalikuks, et samas arutluses võib üks mõiste esineda mitmes eri tähenduses, ei ole pragmaatiline, vaid loogikavigane; tegemist on mõistete samasuse seaduse rikkumisega.

Õige lause õigeks ehk tõseks tunnistamist peab põhjendama mingi teise lausega, mille enda õigsus on kontrollitud või kontrollitav. Küllaldase aluse lause 2 loogiliselt õigeks tunnistamiseks moodustab vihje tõsiasjale, et mõiste 'eraõigus' on hõlmanud Euroopa

õigusruumis alati ka abielu- ja pärandusõigust, mida pole kunagi võlaõigusega reguleeritud. Seda väidet saab kontrollida Saksa eraseadustiku alusel (kehtestatud 1900), ent ka Eesti 1939. aasta tsiviilseadustiku eelnõu alusel. Lause 1 kohta ei saa esitada väidet, mis moodustaks küllaldase aluse selle õigeks tunnistamiseks – perekonnaõigust ja pärandamisõigust on käsitatud alati eraldi õigusladena võlaõiguse kõrval. Järelikult on õige lause 2, mida õiguskantsleri kandidaat ei pooldanud! Kui kantslerikandidaat pidas õigeks lauset 1, eksis ta seega ka veel küllaldase aluse seaduse vastu.

Loogika ja pragmaatika ettekujutuslik vastandamine, nii levinud kui see teatud juristideringkonnas ongi, ei ole omane muidugi absoluutselt kõigile tegevjuristidele. Heaks näiteks selle kohta on, et kui 2000. aasta 29. novembril esitati samas auditooriumis sama küsimus teisele õiguskantsleri kandidaadile Rein Müllersonile, vastas ta sellele otsekohe, ilma pikema juurdlemise ja sõnadetegemiseta õigesti: laused on täisvastandlikud, õige on neist ainult lause 2!

Karjuvaid loogikavigu ei esine loogika eiramise ja nn pragmaatilise lähenemisviisi eelistamise tagajärjel Riigikokku tulevates valitsuse seaduseelnõudes mitte ainult nelja mõtlemisseaduse teadliku rikkumise kujul, vaid ka mitmete teiste loogikareeglite eiramise näol. Mainitagu muudest Eesti õigussüsteemi ohustavatest loogikavigadest siin näidetena veel ainult kaht.

Palju vaidlusi tekitanud "Võlaõigusseaduse" eelnõu põhimõttelised alused on rajatud loogika otsustus- ja järeldusõpetuse reeglite selgele eiramisele. Õiget, ent pöördumatut osaotsustust väljendavat lauset "Võlasuhe võib tekkida lepingu alusel" mõistetakse kui pöörduvat täisotsustust ja sellest tehakse loogiliselt väär järeldus, et kõik mis tahes lepingu alusel tekkivad suhted ehk lepingusuhted on võlasuhted.¹⁸ Selle loogikavigase järelduse alusel loetakse tõestatuks, et kõigi eraõiguslike lepingute osapooled on "tegelikult" omavahel võlausaldajad ja võlgnikud ning võlaõigus peab käsitlema kõiki eraõiguslikke lepinguid, nagu seda meie võlaõigusluse juhtfiguurid jätkuvalt kinnitavad.¹⁹

Samas seaduseelnõus eiratakse ka loogikareeglit, mille kohaselt väiksema mahuga mõiste (võlaleping) ei saa hõlmata suurema mahuga mõistet (leping).²⁰ Kinnitatakse ühtainu, et loogika ei lugevat midagi, asjale pragmaatiliselt lähenedes olevat "tegelikult" siiski võimalik, et võlaõigus hõlmab palju laiemat õigussuhete ala kui lepinguõigus.²¹

7. Pragmaatilise lähenemisviisi rakendusala ja selle piirid

Kõik eespool öeldu ei tähenda, et õigusloomes ei võiks või isegi ei peaks teatud küsimusi lahendama pragmaatiliselt lähenemisviisi kasutades ehk pragmaatiliselt. Pragmaatilise lähenemisviisi rakendused peaksid aga piirduma kindlalt kõige sellega, mis mahub võõrsõna pragmaatiline eespool refereeritud üldkeelelise tähendusega hõlmatavasse mõistepiirkonda.

Pragmaatilisel lähenemisviisil on täita oma kindel funktsioon sellistel puhkudel, kui seaduseelnõu koostaja seisab ülesande ees valida mitme erineva õigusliku reguleerimise võimaluse vahel, millest ükski ei ole loogikavigane. Niisuguste valikute ees seistakse alati. On loomulik, et neil juhtudel püütakse teha valik suhteliselt vähem aega ja kulusid nõudvate, kiiremini toimivate ja säästlikumate resp. kasulikumate, ent siiski piisavalt efektiivsete

regulatsioonide kasuks. Tihti tuleb eelistada selliste meetmete seadustamist, mille kohta on aastatega või isegi aastakümnetega saadud kogemustest teada, et nad meil hästi toimivad, ja jätta kõrvale mõned teised, kas ainult õpikulehekülgedelt või mõnede teiste riikide praktikast teada olevad meetmed, mis eeldavad suuri kulutusi ja mille tõhusus meie oludes on kahtlane.

Seda laadi probleemide lahendamisel, mis põhjustavad tihtipeale väga pikki ja põhjalikke arutelusid, on nende pragmaatiline – s.o eeskätt saavutatavat tulemust silmas pidav, seaduse praktilist rakendatavust arvestav, suhteliselt väiksemate kuludega läbitulemist võimaldav – käsitlemine omal kohal ja seda tuleb kõigiti soovitada.

Võib julgesti öelda, et pragmaatiline lähenemisviis on seadustega kehtestatavate õiguslike regulatsioonisüsteemide optimeerimise peamisi meetodeid. Sellel on täita olulisi ülesandeid mitte ainult kõige sobivamate regulatsioonimeetmete valikul, vaid ka õigusloometehnika valdkonnas.

Õigusloometehniline on nt otsuse langetamine, kas mingil elualal tekkinud probleemid reguleerida ühe või mitme seadusega, missuguste seaduste ja madalamat järku õigusaktide vahendusel mingi regulatsioonisüsteem kehtestada, mis kehtestada seadusega, mis valitsuse määrusega jne.

Nt võiks olla hiljaaegu tekkinud vajadus kõrvaldada teatavad puudused notariaadi töökorralduses, mis tulenesid mõneti vananenud seadustest. Seisti probleemi ees otsustada, mis on otstarbekam, kas koostada üks eelnõu, mille seadusena vastuvõtmisel kõrvaldataks kõik tähendatud puudused, või anda eri laadi puuduste rühmade kohta välja eri seadused ja koostada siis ka vastavalt mitu erinevat eelnõu. Nende põhimõtteliselt võrdselt võimalike lahenduste vahel valiku tegemisel otsustas Justiitsministeerium koostada ja esitada Riigikogu menetlusse käesoleva aasta 12. septembril koguni neli eraldi seaduseelnõu²². Sellise otsuse tegemisel peeti silmas mitmesuguseid praktilisi asjaolusid ehk teiste sõnadega: lahendati küsimus pragmaatiliselt.

Pragmaatiliste kaalutluste vastu, millega notariaadi töökorralduses seni esinenud lünki kavatsetakse täita mitme suhteliselt väikesemahulise seadusega, ei ole midagi ütelda, sest kogu seda normikompleksi ühte või kahte seadusesse koondada olnuks vist tõesti raske. Ka nende seaduste praktilise rakendamise või kasutamise seisukohalt näib olevat nelja eraldi akti seadustamine kõigiti õigustatud.

Vastupidise, seaduse rakendamise praktilist külge mitte arvestava printsiibi jäik järgimine – kõik notariaadiga otseselt või kaudselt seotud õigusnormid peavad olema esitatud kindlasti ühes seaduses – ei oleks taganud antud juhul tõenäoliselt niisama ülevaatlike seaduseelnõude tegemise võimalust.

Juhtumeid, kus pragmaatiline lähenemisviis annab õigusloomes häid tulemusi, on palju.²³ Nende pikemaks refereerimiseks ei ole siin vajadust. Rõhutada tuleb aga, et *mitte mingi pragmaatiline lahendus ei tohi minna vastuollu loogikaga ehk formaalse loogikaga, mis tähendab sedasama*.

Pragmatiline lahendus tuleb kõne alla ainult loogikaliselt veatute lahenduste varu ulatuses, mitte väljaspool seda. Kui loogikaliselt vastuolutuid lahendusi on nt neli, siis neist parima leidmisel on kõigiti soovitatav lähtuda pragmaatilistest asjaoludest. Mitte mingil juhul ei tule kõne alla pidada pragmaatiliselt õigeks mis tahes lahendust, mis on loogikaliselt vigane või väär.

8. Kokkuvõte

Mõnede Eesti õigusloomes aktiivselt osalevate tegelaste sagedased üleskutsed eirata traditsioonilist, klassikalist ehk formaalset loogikat ja juhendada loogika asemel nende poolt pragmaatiliseks nimetatud käsitlusviisist, põhinevad vääral ettekujutusel, et formaalne loogika on oma aja ära elanud, on pealiskaudne ja ekslik. Selliste ettekujutuste levitamine tähendab katset uuesti elu sisse puhuda primitiivmarksistlikele ja proletkultlikele kujutlustele, millest marksistid–leninistid ise juba kuuekümnendail aastail vähemalt sõnades loobusid.

Traditsioonilise, klassikalise ehk formaalse loogika mõtlemisseaduste ja muude loogikareeglite range järgimine on õigusloome probleemide asjatundliku sisulise lahendamise tähtsamaid eeldusi. Väär on kujutleda, et formaalse loogika rakendamisel ei käsitata probleeme sisuliselt, piirduakse nende pealiskaudse käsitlemisega või kaldutakse käsitluse formaalsuse tõttu paratamatult asjatundmatusse. Formaalne loogika on tegelikult mis tahes arutluste, sealhulgas ka juriidiliste arutluste õigsuse ja asjatundlikkuse kontrollimise parim vahend. Loogikavigade õigustamine juriidilises tekstis tõendab tegelikult juriidilist asjatundmatust, olgu selliste avaldustega esinejal taskus ükskõik missugune haridust või teaduslikku kraadi tõendav dokument.

Loogikaseaduste arvestamisest loobumise propaganda on õigusloomes väga ohtlik. See on juba põhjustanud vastuolusid meie seadustes ja eriti seaduste süsteemis. Ühendatuna mõnede süsteemiteooria kategooriate vääraks käsitamise ja ilmseid loogikavigu sisaldavate seaduste kehtestamise sagenevate taotlustega ähvardab seaduste ehk nn kirjutatud õiguse ja rahva tervel loogilisel mõtlemisel põhineva õigusteadvuse vahele tekkida ületamatu kuristik. Kui midagi niisugust juhtub, vähendab see oluliselt meie seaduste efektiivsust ja rahva eemaldumine riigivõimust intensiivistub.

Märkused

1. Probleemi sisu on käsitletud detailsemalt mitmes kirjutises: vt U. Mereste, Missugune peaks olema Eesti eraõiguse süsteem. – RiTo 1, 2000, lk 110–124; U. Mereste, Õigussüsteem ja võlaõigus. Kriitilisi tähelepanekuid kavatsetava õigusreformi kohta. I – Akadeemia, 2000, nr 4, lk 792–801; II – nr 5, lk 1076–1090; III – nr 6, lk 1311–1317; IV – nr 6, lk 1472–1481.
2. Õiguskantsleri kandidaat Priit Kama on töötanud aastaid Justiitsministeeriumi asekantslerina ja aktiivselt osalenud seaduseelnõude koostamisel ja viimistlemisel. Tema õiguskantsleri ametikohale esitamisel märgiti eriti positiivse seigana tema teeneid seaduseelnõude väljatöötamisel. Riigikogu teda õiguskantsleriks ei nimetanud, ta jätkab tööd ministeeriumi asekantslerina.

3. Käesolevas artiklis piirduakse loogikaga elementaarse tavaloojika mõttes, mis on seatud probleemi käsitlemiseks piisav; ei puudutata teooriaprobleeme, mida püstivad mitteklassikaline intuitsionistlik ja konstruktivistlik loogika, lineaarloogika jt.
4. EE, 5. kd. Tallinn, 1990, lk 625.
5. I. I. Kondakov, Logitsheskii slovar–spravotshnik. Moskva, 1975, c. 285.
6. "Heute wird L. fast ausschliesslich als formale L. betrieben." – Brockhaus Enzyklopädie. 13. Band. 1996, S. 514.
7. Vt. T. Tamme, T. Tammet, R. Prank, Loogika. Mõtlemisest tõestamiseni. Tartu: TÜ kirjastus. 1997, lk 56 jj.
8. Filosoofia leksikon. Tallinn, 1985, lk 53.
9. Siinkohal ei saa jätta märkimata, et viimasel ajal avaldatud, spetsiaalselt juuratudengitele määratud õppekirjanduse näol on loodud häid eeldusi selle halva inertsi vältimiseks. Vt G. Vuks, Traditsiooniline formaalne loogika. Tartu: Juridica, 1999.
10. Proletkult oli Venemaal aastail 1917–1932 tegutsenud kirjandus- ja kultuuriorganisatsioon, mille esindajad eitasid klassikalist kultuuripärandit ja taotlesid sellest põhimõtteliselt erinevat või sellele isegi vastandliku proletaarse kultuuri loomist.
11. Leo Aisenstadt, aktiivne juunikommunist, oli pärast sõda mõned aastad ajakirja Eesti Bolševik toimetaja; toimetajatöö kõrvalt pidas mõningaid loenguid ka tolleaegses TPI-s.
12. Filosoofia leksikon, ... lk 53.
13. Võõrsõnade leksikon. Koostanud R. Kleis, J. Silvet, E. Väari. Tallinn, 1961, lk 425.
14. E. Väari, R. Kleis, J. Silvet, Võõrsõnade leksikon. 6., uuendatud trükk. Parandanud ja täiendanud E. Väari. Tallinn, 2000, lk 790.
15. Tegelikult on pragmatismi ebaõige pragmaatilise käsitlusviisiga siduda. Sõnast *pragmatism* tuleneb omadussõna *pragmatistlik*, mitte *pragmaatiline*. Analoogiliselt on seotud omavahel ka sõnad *kapitalism* ja *kapitalistlik* (mitte kapitaalne!), *sotsialism* ja *sotsialistlik* (mitte sotsiaalne!), *kommunism* ja *kommunistlik* (mitte kommunaalne!) jne.
16. Lühike ülevaade loogikavigadest leidub EE 5. köites lk 625. Üsikasjalikum loogikavigade käsitlus vt Avenir Ujomov, Loogikavead. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960, lk 115.
17. Justiitsministeeriumi võlaõiguslased on näitelausest esimese kuulutanud oma võitlusdeviisiks, samal ajal ei sisalda nende koostatud "Võlaõigusseaduse" eelnõu pärimis-, abielu- ja abieluvaralepinguid. Loogikaviga: nõudes kõigi eraõiguslike lepingute reguleerimist võlaõiguse raames, ei hõlma nad oma "Võlaõigusseaduse" eelnõuga mitte kõiki eraõiguslikke lepinguid. (NB! Sellele loogikaveale ei ole tähelepanu juhitud mitte seetõttu, et autor peaks õigeks abielu- ja pärandamislepinguid võlaõigusega hõlmata. Autori arvates saab võlaõigus hõlmata ainult võlalepinguid!).
18. Lähemalt on seda loogikaviga, millele autori tähelepanu juhtis Tartu Ülikooli prof Leo Leesment, käsitletud artiklis "Loogikavead seaduses" (vt Äripäev, 13.12.2000, lk 30).

19. P. Varul: "Ei ole mõtet võtta ühte lepinguliiki eraldi välja võlaõigusseadusest, mis on mõeldud siiski kõikide lepingute jaoks" (Rahva Leht, 21.08.1999); M. Rask: "Õigussüsteemi seisukohalt on ainuõige tee, et kõik eraõiguslikud lepingud saavad reguleeritud võlaõiguse raames" (Postimees, 20.10.1999).
20. Vt lähemalt osa "Õlleaam ei mahu piimalähkrisse" joonealuses viites nr 2 osundatud artiklis "Õigussüsteem ja võlaõigus" (Akadeemia, 2000, nr 5, lk 1090; nr 6, lk 1311–1313).
21. Priidu Pärna, Kõik suhted ei ole lepingusuhted. – Äripäev, 4.12.2000, lk 38.
22. Notariaadiseadus, 498 SE I; vandetõlgi seadus, 499 SE I, tõestamise seadus, 500 SE I ja tõestamise seaduse rakendamiseks tsiviilmenetluse seadustiku, täitemenetluse seadustiku, pankrotiseadustiku ja kodakondsuse seaduse muutmise seadus, 501 SE I.
23. Väga ebapragmaatilise lähenemisviisi näitena ei saa jätta märkimata, et sellal, kui notariaadi töö õiguslike aluste ümberkorraldamist taotletakse mitme väikesemahulise seadusega, taotletakse kõigi väga erinevate lepingute reguleerimist ühe tohutu suure, sisult heterogeense ja suuri loogikalisi vasturääkivusi sisaldava seaduse vahendusel. Juhindutakse jäigast, pragmaatiliselt põhjendamata seisukohast, et kõik lepingud peavad olema reguleeritud ühes (!) seaduses.